

Лідія Козар
(Київ)

**ВНЕСОК УКРАЇНСЬКИХ
ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ
У НАЦІОНАЛЬНУ
ФОЛЬКЛОРИСТИКУ
В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ
ХХ СТОЛІТТЯ (Іван Липа,
Володимир Науменко,
Василь Доманицький,
Василь, Ольга та Ганна
Андрієвські)**

В історії українського національного відродження (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) вирішальну роль відіграли народні громади, які беруть свій початок ще з 60-х років ХІХ ст. Одним із перших національно-культурних осередків у кінці ХІХ ст. стало Братство Тарасівців, утворене групою студентів на чолі з І. Липою в Каневі влітку 1891 року. Братство встановило контакти зі студентськими групами в Києві, Одесі, Полтаві, Чернігові й почало організовувати лекції, постановки п'єс українською мовою, свята на честь

Т. Шевченка, збирання зразків народно-поетичної творчості.

Тому більшість фольклористів названого періоду, як зазначав О. Дей, «не були «чистими фольклористами», а займалися творчістю народу в зв'язку з провідним профілем своєї діяльності – письменницької, публіцистичної, літературознавчої тощо»¹, «працювали здебільшого з власної ініціативи, виходячи з власних, особистих мотивів або обставин життя»². Серед них варто відзначити таких українських громадських діячів, як Борис та Марія Грінченки, Трохим Зіньківський, Митрофан Дикарев, Василь Степаненко, Іван Липа, Володимир Науменко, Василь Доманицький, Мусій Кононенко, Наталя Кобринська, Іван Коновал, Одарка Романова, Іван Зозуля, родина Андрієвських, А. Заблоцький та інші, які крізь усе життя пронесли ідеї Братства Тарасівців та інших народних громад. Не випадково український культурно-національний рух цього періоду розглядають як колиску, у якій було виплекано українську національну ідею, як суспільний рух, що згуртував найкращих людей нації³.

Серед них варто виокремити постать *Липи Івана Львовича* [крипт. та псевд.: Л., М. Л., М. М., П. Ш., Л-а, Ст-ик, М. Житецький, Літописець, Петро Марієнко, М. Міщанин, І. Степовик, Тонкошук, П. Шелест, Петро Шелест, Якийсь; 24.02.1865, м. Керч, нині – Автономна Республіка Крим – 13.11.1923, смт Винники, нині – Львівська обл.] – українського громадського й політичного діяча, письменника, фольклориста, журналіста, видавця, лікаря.

Предки І. Липи походили з Полтавщини, звідки переїхали на Херсонщину, а згодом до Криму. Мати письменника з роду Житецьких. У Керчі І. Липа закінчив парафіяльну школу, а потім гімназію.

Навчався він на медичному факультеті Харківського та Казанського університетів (1888–1897 рр.). Став одним із засновників та авторів програми першого українського нелегального Братства Тарасівців (1891–1893 рр.), що започаткувало новітній політичний рух в Україні; 1893 р. був засуджений до ув'язнення. Працював лікарем у Полтавському та Ананьївському земствах, у 1902–1918 рр. – в Одесі.

І. Липа брав участь у громадсько-культурному, суспільно-політичному, лі-

тературному, редакційно-видавничому житті. У його помешканні побували Олександр Олесь, Сергій Шелухін, Микола Вороний (присвятив йому свою поему «Євшан-зілля»), Осип Маковей, Гнат Хоткевич, Грицько Чупринка, Михайло Комаров, Ілько Гаврилук, Михайло Білінський, Іван Луценко та ін. Активно листувався з родиною Грінченків, В. Гнатюком, І. Франком, К. Паньківським, О. Кониським, С. Єфремовим, О. Кобилянською та ін. Був активним діячем одеської «Просвіти», українських просвітницьких інституцій «Український Клуб» та «Українська Хата» (обидві організації проіснували до 1914 р.). Побудував під Одесою лікарняний комплекс, що складався з кількох будинків і десятини саду, із басейном і альтанками. Організував і підтримував видавництво «Одеська літературна спілка», видав альманах «Багаття» (1905 р.), разом із сином Ю. Липою 1917 року виступив ініціатором заснування видавництва «Народний стяг», упродовж 1917–1920 років був співредактором тижневика «Українське слово», членом управи «Керівничого комітету» в Одесі.

Друкувався І. Липа з 1892 року в часописах «Зоря», «Правда», «Літературно-науковий вісник», «Шершень», «Нова громада», «Громадська думка», «Рада», «Дзвінок», «Світло», «Українська хата», «Життя і знання»; альманахах «Терновий вінок», «За красою», «З-над хмар і з долин», «На шляху», антологіях та збірниках «Акорди», «Досвітні огні», «З неволі» тощо. Його поетичні та прозові твори були видані посмертно у збірках «Оповіді про смерть, війну і любов» (Львів, 1935), «Тринадцять притч» (Львів, 1935) та ін.

У період УНР І. Липа належав до партії соціалістів-самостійників, був комісаром Одеси (1917 р.), міністром віросповідань (1919 р.), міністром здоров'я (1921 р.). В останні роки він жив із лікарської практики у Винниках біля Львова, де й помер.

І. Липа залишив багату творчу спадщину – поетичні твори («Журба», «Суд визволеного краю», «На спомин», «Її очі», «З чужини»), поезії в прозі, оповідання («Утома», «Турки», «Мати», «Кара», «Прохожалий», «Квіти», «Незабутній вечір»), повісті («Нові Хрести», «З нового

світу»), переклади творів М. Лермонтова, С. Надсона, П. Вейнберга та ін.

Він автор численних філософсько-космогонічних казок і притч («Колесо життя», «Дух Всесвіту», «Сім братів», «Трицарство», «Лада прекрасна», збірки казок «Казки про волю», «Тихе слово»). В. Самійленко назвав казки І. Липи особливим родом національної казки, зазначивши «велику вмільсть, з якою автор використав елементи чисто народної творчості, вплітаючи їх у оповідання, так що вони становлять органічну цілість»⁴. Обізнаність І. Липи з українською етнографією та фольклористикою засвідчують його листи до Бориса та Марії Грінченків (ІР НБУВ, ф. III, 38427–38478, 43048–43243), В. Гнатюка (ЦДІАЛ, ф. 309 (НТШ), оп. 1, спр. 2277), архівні записи історичних та родинно-побутових пісень, здійснені на Полтавщині в 1891–1895 роках (ІМФЕ, ф. 1-к.2/22, 6 арк.). Частина фольклорних матеріалів І. Липи опубліковано в етнографічних збірниках Б. Грінченка (т. 3, Чернігів, 1899, № 5).

І. Липа – автор рецензії на збірку «Народні казки» В. Гнатюка, спогадів про О. Потебню, Н. Грінченко, Б. Грінченка, І. Франка, І. Манжуру, Братство Тарасівців тощо. У бібліографічному нарисі «Іван Манжура» він подає коротку історіографію української фольклористики, наголошуючи, що українцям «найбільше за всіх треба було поставити свій фольклор (народню творчість) як першу, можливу тоді, фортецію в обороні нашої народньої індивідуальности»⁵.

Високо оцінювали подвижницьку діяльність І. Липи в різні часи О. Коваленко⁶, Г. Коваленко⁷, В. Самійленко⁸, В. Дорошенко⁹, М. Липа-Гуменецька¹⁰, В. Качкан¹¹ та ін.

Важливу роль в історико-культурному житті України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. відіграли Володимир Науменко та Василь Доманицький.

Науменко Володимир Павлович [крипт.: В. Н., В. Н-ко; 19.07.1852, м. Новгород-Сіверський, нині – Чернігівська обл. – 07.07.1919, Київ] – український громадський та освітній діяч, філолог, літературознавець, публіцист, історик, член Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, Наукового товариства ім. Т. Шевченка та редактор журналу «Киевская старина»

(1893–1906 рр.) – народився в сім'ї педагога. Рід його по батьковій лінії походив із лубенських козаків. Мати Володимира померла, коли йому було 12 років. Навчався він в 2-ій київській гімназії; 1873 року закінчив історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира. Викладав у київських гімназіях, де став відомим педагогом, теоретиком педагогічної науки; 1897 року очолив Київське товариство грамотності, сприяв організації недільних шкіл для дорослих; 1905 р. відкрив у Києві приватну гімназію, вихованцями якої були академіки М. Алексеев, М. Біляшівський, Б. Кістяківський, М. Рильський; 1917 року В. Науменко – куратор Київської навчальної округи, 1918 року – міністр освіти. Він автор праць «Націоналізація школи в Україні» (1917 р.), «Як не треба викладати історію української культури» (1918 р.). Педагогічна діяльність В. Науменка поєднувалася з громадською та науковою. Значний вплив на В. Науменка мали М. Максимович, давній приятель батька, і О. Русов, його старший товариш по гімназії. У 1874 році В. Науменко став членом Київської Старої громади, а з початку ХХ ст. фактично очолював її; 1901 року його обрано членом ради Загальної безпартійної української організації, яка спрямовувала діяльність усіх громад.

В. Науменко – ініціатор і активний учасник громадських та культурних акцій (підготовка та видання «Словаря української мови», т. 1–4, 1907–1909; створення фондів для видання українських книжок і поширення освіти серед народу, організація заходів щодо скасування заборони українського друкованого слова, заснування українських періодичних видань тощо). З 1873 року він брав активну участь у діяльності Південно-Західного відділу Російського Географічного Товариства, співпрацював з журналом «Киевская старина» (з 1883 рр.), згодом став її головним редактором (1893–1906 рр.) і видавцем (1902–1906 рр.) (опублікував понад 130 статей), 1907 року – редактор-видавець журналу «Україна». З діяльністю В. Науменка пов'язаний розквіт «Киевской старины», що стала центром українознавства в Наддніпрянській Україні. Він був членом ради «Історичного товариства Несторалітописця», одним із засновників Українського наукового товариства (з 1907 р.),

його головою (1914–1917 рр.), видавав «Записки Українського наукового товариства в Києві». Був членом Центральної Ради. З початку 1919 року працював в Українській академії наук над історією української літератури початку ХІХ ст. Трагічно загинув у роки громадянської війни – був розстріляний більшовиками.

В. Науменко – автор численних статей, присвячених українському письменству, фольклору, історії української культури, вивченню української мови. Серед фольклорно-етнографічних праць М. Сумцов¹² виокремлює його дослідження «Происхождение малорусской думы о Самуиле Кошке» (1883 р.), «Н. И. Костомаров как этнограф» (1885 р.), «Новелла Боккачио в южнорусском пересказе» (1885 р.), а також збірник народних пісень, зібраних Зоріаном Доленгою-Ходаковським, який розшукав В. Науменка. І. Франко в «Студіях над українськими народними піснями» також неодноразово звертався до його дослідження «Происхождение малорусской думы о Самуиле Кошке»¹³.

В. Науменко своїми розвідками, спогадами, некрологами ввів чимало постатей у культурно-історичний контекст – В. Беренштама, Л. Глібова, В. Гнилоширова (Гавриша), О. Гатцука, Г. Квітки-Основ'яненка, О. Кістяківського, І. Котляревського, П. Лебединцева, М. Максимовича, С. Морачевського, О. Огоновського, О. Русова, М. Симонова (Номиса), І. Тимковського та ін.

Обізнаність В. Науменка з українською фольклористикою та етнографією засвідчують також його дослідження «К литературе рождественских и пасхальных вирш» (1888 р.), «Рукописной альбом Андрея Ищенко 1780–1782 г.» (1889 р.), «Пасхальная вирша» (1892 р.), «Рождественская вирша» (1896 р.), «М. А. Максимович как этнограф» (1904 р.), «Справка о малороссийских песнях по старинным песенникам» (1909 р.), а також публікація листів Я. Головацького до М. Максимовича та П. Лукашевича з приводу українського фольклору (1915 р.). Відомі також літературознавчі та мовознавчі праці В. Науменка – «“Слово о полку Игореве” как памятник дружинной поэзии Древней Руси» (1895 р.), «К вопросу о научном издании “Кобзаря” Шевченко» (1892 р.), «Книжная речь у малороссов и русинов» (1899 р.), «Обзор фонетических особенностей малорусской речи» (1889 р.),

«Руководство для изучения украинского языка в русских школах» (1918 р.), «Нові матеріали для історії початків української літератури XIX віку» (1918 р.), «Як не треба викладати історію української культури» (1918 р.) та ін. Невипадково І. Житецький назвав В. Науменка «людиною великої духовної сили, таланту, громадського значення і персональної привабливості»¹⁴.

Доманицький Василь Миколайович [псевд. і крипт.: Вітер, Василь Потребитель, Звенигородець, Колодянин, Колодяньський, Зефир Диваковський, В. Д., Д., Д-ий, Д-ій В., Д-кий В., Дом. В., Доман. та ін.; 7(19).03.1877, с. Колодисте, нині – Тальнівський район Черкаської обл. – 28.08(10.09).1910, м. Аркашон, Франція, похований у с. Колодисте] – український громадсько-культурний діяч, учений-філолог, історик, етнограф, археолог, фольклорист, письменник, бібліограф, редактор, видавець, дійсний член Історичного товариства Нестора-літописця, співробітник «Киевской старины» та видавництва «Вік», організатор кооперативного руху в Україні. В. Доманицький походив із родини сільського священика. Мав двох братів – Платона (у майбутньому вчений, кооператор і фінансист) та Віктора (агроном, автор численних наукових праць з агрономії та кооперативної справи, професор Української Господарської Академії в Подєбрадах). Закінчив В. Доманицький Четверту чоловічу гімназію в Києві та історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира (1900 р.). Під впливом професорів В. Антоновича, В. Іконнікова, П. Житецького він зацікавився історією, літературою, етнографією України, уже з першого курсу брав участь в археологічних та етнографічних експедиціях, співпрацював із журналом «Киевская старина» (опублікував понад 40 праць) та видавництвом «Вік». За п'ять років навчання В. Доманицький став значною постаттю в суспільному житті України – він уже відомий літератор, бібліограф, редактор, пропагандист національної ідеї. Упродовж 1900–1901 років викладав історію в приватній гімназії Валькера, проте через хворобу змушений був залишити роботу. Останні 10 років (1901–1910 рр.) життя В. Доманицького – це час напруженої творчої праці й

упертої боротьби з хворобою та політичними переслідуваннями (вже з 1893 р. був під наглядом поліції).

В. Доманицький багато друкувався в різних періодичних виданнях – «Киевская старина», «Літературно-науковий вісник», «Нова громада», «Діло», «Записки Наукового товариства імені Шевченка», «Громадська думка», «Рідна справа», «Наше діло», «Рада» тощо. Є автором наукових праць із різних галузей – історичної («Причинок до історії повстання Наливайка», 1901 р.; «Козаччина на переломі XVI і XVII в., 1591–1603», 1905 р.; «Володимир Антонович. З нагоди 45-літнього ювілею наукової і громадської діяльності», 1906 р.; «Смерть за правду (про Мана Гуса)», 1906 р.), книгознавчої та літературознавчої («Друкарська справа в Малоросії на початку XIX ст.», 1900 р.; «Вірші Данила Братковського», 1909 р.; серія оглядів української літератури за 1906–1909 рр.), бібліографічної («Бібліографічний покажчик творів О. Кониського, написаних по-українському», 1901 р.; «Покажчик змісту «Літературно-наукового вісника» (томів I–XX, 1898–1902)», 1903 р., з передмовою І. Франка), суспільно-політичної, археологічної, природознавчої тощо.

В. Доманицький – редактор «Історії України-Русі» М. Аркаса та першого повного видання «Кобзаря» Т. Шевченка (1907 р.), автор досліджень його творчості («Як читається Шевченко», 1904 р.; «Новознайдені поезії Шевченка», «До бібліографії літератури про Шевченка», обидві 1906 р.; «Життя Тараса Шевченка», 1918 р. тощо). Одна з найкращих праць – текстологічне дослідження «Критичний розслід над текстом “Кобзаря” Шевченка» (1906 р.), яке позитивно оцінив І. Франко. В. Доманицький досліджував творчість Марка Вовчка: статті «Авторство Марка Вовчка», «Марія Олександрівна Маркович – авторка “Народних оповідань”», «Марко Вовчок (на основі нових матеріалів)» (усі – 1908 р.) та ін. Він перекладав із російської оповідання письменниці й видав окремою книжкою її повість «Маруся». У серії книжок товариства «Просвіта» В. Доманицький видав ряд популярних нарисів – «Про Галичину та життя галицьких українців» (1909 р.), «Словаки: Про їх життя та національне відродження» (1909 р.),

«Про Буковину та життя буковинських українців» (1910 р.).

В. Доманицький зробив значний внесок у розвиток кооперативного руху на Київщині, опублікував серію матеріалів про суспільне, громадське та господарське життя на селі («Товариські крамниці», 1905 р.; «Про сільську кооперацію», 1906 р.; «Як хазяйнують селяне в чужих краях», 1908 р.; «Селянська доля», 1907 р.; «Про шовківництво», 1910 р.). Писав він також художні твори («Смерть за правду», «Загадка життя», «Звідки береться дощ» та ін.).

Упродовж усього життя В. Доманицький збирав і досліджував фольклорно-етнографічні матеріали, про що свідчать його публікації («Сельская сатира», 1902 р.; «Кобзари и лирники Киевской губ. в 1903 г.», 1904 р.; «Баллада о Бондаривне и пане Каневском», 1905 р.; «Песни о Нечае», 1905 р.; «Современные колядки и щедривки», 1905 р.; «Піонер української етнографії (Зоріан Доленга-Ходаковський)», 1905 р.; «Цивільний шлюб і шлюбна розлука на Україні», 1906 р.; «Народний календар у Ровенським повіті Волинської губ.», 1912 р.) та архівна спадщина («Етнографічний матеріал 1890–1896 (села Бистрич, Голових, Бічалі Ровенського пов., Дроздово та ін.)», ІР НБУВ, ф. І, № 33496, 107 арк.; «Приміти: родинні, вінчальні», ІР, ф. І, № 33497, 1 арк.; «Антропологічний тип українців», ІР, ф. 95, № 47, 39 арк.; «Земля, побут, народна медицина, соціально-юридичний побут селян, весілля і його обряди, обичаї при похороні», ІР, ф. І, № 33517, 6 арк.; «Декілька українських шептань. Подав матеріали В. Доманицький, 1899 р.», ІМФЕ, ф. 28-3/145, 8 арк.; «Етнографічні матеріали. Вірування. Зібрано на Ровенщині різними особами. Матеріал надісланий В. Доманицьким», ІМФЕ, ф. 28-3/418, 11 арк.; «Прислів'я, приказки. Зібрав В. Доманицький на Ровенщині», ІМФЕ, ф. 28-3/320, 16 арк.). В. Доманицький опублікував велику кількість заміток та рецензій на фольклорні видання В. Кравченка, Х. Ящуржинського, В. Данилова, Д. Дорошенка, О. Хведоровича та ін.

Збереглося також численне листування В. Доманицького (понад 100 адресатів). Серед них листи від М. Аркаса, І. Франка, В. Гнатюка, Бориса та Марії Грінченків, М. Грушевського, С. Єфремова,

Є. Чикаленка, К. Паньківського, В. Степаненка та інших, в яких високо оцінено його громадсько-патріотичну та наукову діяльність.

Постаті В. Доманицького присвячували свої спогади та дослідження С. Єфремов¹⁵, М. Сумцов¹⁶, М. Павловський¹⁷, М. Возняк¹⁸, О. Лотоцький¹⁹, Є. Чикаленко²⁰, М. Гуменюк²¹, Б. Лобач-Жученко²², В. Качкан²³, О. Богдановна²⁴, Н. Токар²⁵, О. Рутковська²⁶, А. Болабольченко²⁷ та ін.

Помітний слід в історико-культурному житті України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. залишила родина Андрієвських – сестри Ольга та Ганна і брат Василь.

Андрієвський Василь Трохимович (близько 1861–19??) – український громадський діяч, член Братства Тарасівців, один з основоположників Чернігівської Громади, керівник Чернігівської молодіжної організації «Прогрес», збирач фольклору. Він походив із духовного стану. У 1884 році закінчив Чернігівське духовне училище й духовну семінарію. Працював вільнонайманим писарем у Чернігівському відділенні селянського земельного банку. Брав участь у розповсюдженні нелегальної літератури, за що 1893 року був заарештований. Тривалий час він перебував під наглядом поліції. З 1908 року – у Кролеві. Був знайомий з І. Франком, підтримував зв'язки з М. Драгомановим, М. Коцюбинським, із яким разом працював у філоксерній партії.

В. Андрієвський записував фольклорні твори на Київщині й Полтавщині. Частину з них було опубліковано в етнографічних збірниках Б. Грінченка (т. 1, Черн., 1895, № 6; т. 3, Черн., 1898, № 12; т. 4, Черн., 1900, № 7). Дві рукописні збірки В. Андрієвського зберігаються у фондах ІМФЕ – «Пісні (без мелод.): Побутові, любовні, наймитські, солдатські, чумацькі, рекрутські» (ф. 1-к.2/31, 39 арк.), «Дитячі забавки, іграшки і приповідки. Пісні (з мелод. та без мелод.): Побутові, родинні тощо» (ф. 28-3/66, 11 арк.)

Сестра В. Андрієвського – *Андрієвська Ольга Трохимівна* (роки народження і смерті невідомі) – діячка українського національно-демократичного руху, депутат Української Центральної Ради, у Чернігові оселилася в 1900–1901 роках. Брала участь у розповсюдженні нелегальної літератури, була членом Чернігівського музично-драматичного товари-

ства, яким керував М. Коцюбинський. 1906 року її було заарештовано, заслання до Сибіру замінили виїздом за кордон (1908–1911 рр.). У 1911 році вона повернулася до Чернігова.

У 20-х роках ХХ ст. О. Андрієвська – науковий співробітник Комісії для складання Словника української живої мови ВУАН. Була заарештована й заслана під час процесу СВУ. Подальша доля її невідома. Записувала фольклорні твори, 24 пісні опубліковано в етнографічному збірнику Б. Грінченка (т. 3, Черн., 1898 р.). Пробувала свої сили в літературі. В альманасі «Розвага» (К., 1908. – Т. 2. – С. 397, 398) під псевдонімом «Івась» вміщено її ліричну мініатюру «Нічка весняна, тиха...».

Друга сестра – Андрієвська Ганна Трохимівна – українська громадська діячка. Працювала в Чернігівському земському книжковому складі, була пов'язана з революційним рухом. Записувала фольклорні твори, 9 пісень опубліковано в етнографічному збірнику Б. Грінченка (т. 3, Чернігів, 1898 р.).

Як бачимо, подвижницька праця культурно-освітніх діячів на ниві української фольклористики в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. навіки закарбувала ці скромні імена в численних зібраннях народних скарбів, більша частина яких ще чекає на опублікування.

- ¹ Дей О. Сторінки з історії української фольклористики. – К., 1975. – С. 8.
- ² Лобода А. Сучасний стан і завдання української етнографії // Етнографічний вісник. – 1925. – № 1. – С. 2.
- ³ Дорошук Н. О. Український культурно-національний рух у Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996. – С. 26.
- ⁴ Самійленко В. [Рецензія]: Липа І. Казки про волю // Шлях. – 1917. – № 9–10. – С. 109, 110.
- ⁵ «Українська хата». – 1909. – № 5–6. – С. 243
- ⁶ Коваленко О. Іван Львович Липа (Петро Шелест) // Українська муза. – К., 1908. – Вип. 8. – С. 825–827.
- ⁷ К[оваленко] Г. На рідній ниві (Про лікаря Івана Липу) // Життя і знання. – 1914. – Кн. 3. – С. 132–134.
- ⁸ Самійленко В. [Рецензія]: Липа І. Казки про Волю.
- ⁹ Дорошенко В. Др. Іван Липа // Літературно-науковий вісник. – 1924. – Ч. 1.

- ¹⁰ Липа-Гуменецька М. Про мого батька й діда // Березіль. – 1991. – № 1. – С. 120–122.
- ¹¹ Качкан В. Посланник на ниву слова (Іван Липа в освітленні нових історичних джерел та матеріалів) // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Л., 2001. – Вип. 9. – С. 520–554.
- ¹² Сумцов М. Діячі українського фольклору. – Х., 1910. – С. 34.
- ¹³ Франко І. Твори: у 50 т. – К. – Т. 42. – С. 13; т. 43. – С. 25, 26.
- ¹⁴ Житецький І. В. П. Науменко: [Некролог] // Книжний вісник. – 1919. – Кн. 1. – С. 99.
- ¹⁵ Єфремов С. Василь Доманицький: Посмертна згадка // Світло. – 1910. – Кн. 1. – С. 7, 8.
- ¹⁶ Сумцов Н. В. Н. Доманицький // Новий енциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон. – Т. 16. – С. 589, 590.
- ¹⁷ Павловський М. Хто такий був Василь Доманицький. – К., 1920.
- ¹⁸ Возняк М. З приводу двадцятиліття «Кобзаря» в редакції В. Доманицького (Його листування з І. Франком) // За сто літ. – 1930. – Кн. 5. – С. 272–304; УЗЕ / Під голов. ред. І. Раковського. – Т. 1. – С. 1124, 1125.
- ¹⁹ Лотоцький О. В. М. Доманицький // Сторінки минулого. – Варшава, 1932. – С. 215–223.
- ²⁰ Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). – Нью-Йорк, 1955. – С. 366.
- ²¹ Гуменюк М. Свіжий вітер // Вітчизна. – 1965. – № 2. – С. 177–179.
- ²² Лобач-Жученко Б. З нових матеріалів про Василя Доманицького // Рад. літературознавство. – 1970. – № 8. – С. 30–32.
- ²³ Качкан В. «Понад рівнем буденщини...» (Штрихи до життєпису Василя Доманицького) // Хай святиться ім'я твоє. – Коломия, 1996. – Кн. 2. – С. 161–182.
- ²⁴ Богданова О. Рідкісна збірка пісень з Уманщини // НТЕ. – 1999. – № 1. – С. 87–102.
- ²⁵ Токар Н. М. Етнографічно-фольклорна діяльність Василя Доманицького // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К.; Донецьк, 2001. – Вип. 19. – С. 469–475.
- ²⁶ Рутковська О. Фольклористичні та етнографічні праці Василя Доманицького (До 125-річчя від дня народження вченого) // НТЕ. – 2002. – № 3. – С. 45–48.
- ²⁷ Болабольченко А. Василь Доманицький // Рідна школа. – 2002. – № 12. – С. 23.